

Ajuntament
de Barcelona

Institut de Cultura

Ressons de la memòria. Fotollibres del present
Comissariada per Marta Martín Núñez
Castell de Montjuïc, del 13 de maig al 13 d'octubre de 2024

Presentació

Els ecos vibren. Vibren i surten a la fotografia. Durant els últims vint anys, els fotògrafs han començat a donar veu a un record silenciats que altres generacions no han pogut o no han volgut expressar. Tot i no haver viscut la Guerra Civil en primera persona, el llegat d'un passat traumàtic ressona com un eco en els seus cossos. I és que les seves mirades es construeixen des d'un cert buit —el dels silencis familiars incòmodes, l'oblit institucionalitzat o l'absència de referents— i una certa distància —la de ser els nets i netes que han crescut en democràcia.

Les seves fotografies no són moments que aturen el temps, no ens parlen del passat. Ens parlen del present. Les seves fotografies prenen forma en exposicions que transcendeixen el que és efímer en forma de catàlegs o fotollibres que circulen de mà en mà. I així es converteixen en dispositius per connectar el passat amb el present i interrogar-nos sobre quina memòria volem construir.

Els fotollibres que recollim aquí són només una petita mostra de les publicacions de l'Arxiu de Memòria fotogràfica de la Guerra Civil que va néixer a la Universitat Jaume I l'any 2022. És el primer arxiu que recupera, cataloga, analitza i dona visibilitat pública a una sèrie de pràctiques fotogràfiques contemporànies que posen en relleu una manera de recuperar la memòria de la guerra i de les víctimes a partir de la recerca fotogràfica i la creació artística. En aquesta exposició volem apropar al públic el mapa que estem construint.

Intro: La voz del padre, la voz de la madre

«El 1939, el meu avi va estar detingut a la presó de Montjuïc. La meua àvia es va traslladar a Barcelona per estar a prop seu. Durant vuit mesos es comunicaven amb petites notes que entraven i sortien de la presó amagades a la roba o al menjar. La primera vegada que les vaig llegir no vaig poder dormir en tota la nit i l'endemà al matí vaig deixar una nota per al meu pare al banc de la cuina. Totes les notes estaven dins d'un sobre en el qual deia "Miniatures".»

La voz del padre, la voz de la madre és un llibre en el qual Lucía Boned recull les veus de tres generacions: les dels seus avis, les del seu pare i les pròpies que desencadenen la memòria a partir de les petites notes que troba. Petits apunts que ara tornen a creuar les muralles de Montjuïc, per rescatar una història familiar de la qual els protagonistes mai no van parlar.

SALA 1

La nostra memòria

La producció fotogràfica sobre la memòria de la Guerra Civil a Catalunya ha estat molt abundant i, en alguns aspectes, pionera. El llibre de Martí Llorens, *Memorias revolucionarias*, va ser el primer que es va publicar i va arribar vint anys abans de les ruptures formals posteriors entre la realitat i la ficció. Francesc Torres també duu a terme un dels primers projectes sobre exhumacions combinant una mirada documental amb una pretensió artística, cosa que Montserrat Soto porta a l'àmbit de la instal·lació.

Els paisatges de les tombes han estat abordats per Miquel González, buscant fer les fotografies el mateix dia i a la mateixa hora que es van produir els afusellaments a cada lloc, mentre Espe Pons recorre la geografia espanyola fotografiant les tombes que ja s'han exhumat. Aquesta obra arriba després de seguir els passos dels diferents espais de repressió per on va passar el seu besoncle Tomàs, abans no el tirotegessin al Camp de la Bota.

Noelia Pérez Sánchez experimenta amb el fotomuntatge per trencar els miratges de la història, i també amb les apropiacions per dialogar des del present amb els gestos subversius captats per les fotògrafes Kati Horna i Margaret Michaelis durant la guerra. Ignasi Prat captura la seva recerca sobre la cúpula del franquisme en imatges, documentant en sèrie el món dels vencedors. I Anna Jornet registra el trànsit de la carretera C-3331/CA-8201, que va construir el seu avi com a presoner del franquisme.

Aquest conjunt de projectes catalans ens ofereixen mirades molt diferents sobre la memòria i tracten els temes i enfocaments que, des de diferents punts de vista, es desenvolupen al llarg de l'exposició.

- *Memorias revolucionarias*, Martí Llorens, 1999
- *Oscura es la habitación donde dormimos*, Francesc Torres, 2007
- *Archivo de archivos*, Montserrat Soto, 2007

- *Memoria perdida*, Miquel González, 2018
- *Tierra*, Espe Pons, 2023
- *Sota la llum de mar*, Espe Pons, 2021

- *La memòria és un mirall trencat*, Noelia Pérez Sánchez, 2012
- *Derrota*, Noelia Pérez Sánchez, 2022
- *C-3331/CA-8201*, Anna Jornet, 2023
- *El món dels vencedors*, Ignasi Prat, 2015

Remoure la terra

Quan es remou la terra, també es remou la memòria. Els primers projectes fotogràfics de memòria es van començar a publicar aproximadament coincidint amb la primera exhumació feta sota criteris científics a Priaranza del Bierzo (Lleó) l'any 2000. Des d'aleshores, moltes de les obres s'han centrat en la documentació dels treballs forenses d'exhumació dels cadàvers, on la mostra dels ossos és explícita i el seu registre fotogràfic actua com a valor de prova. La recuperació de cossos és un imperatiu humà necessari per dignificar-los i perquè les famílies puguin plorar, però mostrar-los és una reivindicació contra la impunitat dels crims.

- *La memoria de la tierra. Exhumaciones de asesinados por la represión franquista*, Clemente Bernad y Eloy Alonso, 2008
- *El instante de la memoria. Una novela documental*, Virginia Villaplana Ruiz, 2010
- *Desvelados*, Clemente Bernad, 2011
- *Desaparecidos*, Gervasio Sánchez, 2011

Paisatges muts

Les fosses comunes es troben disperses per tot el territori. A la sortida dels pobles, als cementiris, o a les cunetes dels camins. Avui són llocs silenciosos, en els quals sembla que no passi res, però que estan carregats d'una història tràgica. Alguns dels projectes fotogràfics busquen assenyalar-los: els han localitzat i els han posat al mapa, fotografiant els llocs d'horror, els últims paisatges que van veure les víctimes. Altres, però, qüestionen aquest silenci a través de dislocacions i dissonàncies entre les imatges i els textos silenciats.

- *El final, aquí*, Jorge Barbí, 2008
- *El paseo*, David García, 2020
- *Cartografías silenciadas*, Ana Teresa Ortega, 2010

L'objecte com a vincle

Els objectes recuperats en exhumacions i els objectes històrics del període de guerra adquireixen avui un nou valor com a vincles entre el passat i el present. Alguns, els que estan fets dels materials més resistents, sobreviuen al pas del temps i es converteixen en petits contenidors d'històries que ens parlen de les víctimes —un llapis, un didal, unes ulleres— o del seu improvisat aixovar funerari —un sonall, unes arracades, un anell. Altres, com els cascs dels soldats, esdevenen els testimonis del temps.

- *War edition*, Roberto Aguirrezabala, 2019
- *Las voces de la tierra*, J.A. Robés, 2020

SALA 2

La veu de les víctimes

Donar veu i rostre a les víctimes ha estat una tasca fonamental per a la reparació simbòlica dels supervivents i les seves famílies. Els primers projectes fets prenen una forma coral per rescatar les històries personals de les víctimes de la guerra, narrades en primera persona o pels seus descendents, de vegades mirant les víctimes de totes dues bandes. De vegades ho fan centrant-se en entorns geogràfics específics i de vegades situant el cas d'Espanya en un context de desaparicions forçades internacionals.

- *Ellos y nosotros*, Sofía Moro, 2006
- *Rostros da memoria*, Xurxo Lobato, 2007
- *Víctimas del olvido*, Gervasio Sánchez, 2011

Petites grans històries

Durant els últims anys, les netes han pres la veu per explicar les petites històries familiars i així contribuir a la recuperació de la memòria i la dignitat dels seus avis i àvies. Aquests projectes articulen experiències molt personals i íntimes en un relat fotogràfic, i també escrit, però que en explicar-se es converteixen en històries universals que connecten amb sentiments i emocions compartides per molts. Aquest tipus d'enfocament, però, només ha sorgit després dels projectes més corals que van recollir diversos casos que buscaven una reparació simbòlica de les víctimes.

- *Hombrecino*, Susana Cabañero, 2020
- *La voz del padre, la voz de la madre*, Lucia Boned, 2021

Guardianes de la memòria

Fa poc que alguns projectes fotogràfics han començat a valorar la memòria de les dones, que han estat doblement silenciades: per víctimes i per dones. Això fa visibles els actes de repressió especialment dirigits a elles, com donar-los oli de ricí o afaitar-los els cabells. I també es posen en relleu els diferents papers de les dones des dels quals han mantingut viu el llegat de la memòria, sigui com a filles, netes, besnetes, antropòlogues, polítiques, periodistes o fotògrafes.

- *Yo soy*, Art al Quadrat, 2020
- *Paterna: la memoria del horror*, Eva Máñez, 2022

Maquis

La recuperació de la memòria dels guerrillers antifranquistes, els *maquis*, se centra en un primer moment a localitzar-los i retratar-los, traient-los de la clandestinitat en què havien lluitat contra el franquisme per explicar les seves històries i mostrar el seu rostre. Deu anys després, una altra proposta desenvolupa una estètica pròpia per retratar la brillantor dels seus ulls, les cicatrius i les arrugues de la seva pell. I deu anys després, un tercer projecte pren com a protagonista el bosc, el seu lloc de refugi. Els arbres aquí esdevenen la metàfora de la guerrilla que es mimetitza amb l'entorn. Tres mirades molt diferents en vint anys: 2002, 2012 i 2022.

- *Paisajes y rostros de la guerrilla*, José María Azkárraga, 2002
- *El legado de la guerrilla*, Juan Plasencia, 2012
- *Maquis*, Jesús Monterde, 2022

SALA 3

Túnels del temps i imaginaris bèl·lics

El fotomuntatge ens permet fer un exercici d'estranyesa i fugir del reconeixement automàtic de la imatge fotogràfica. Les ruptures i les sutures creen (dis)continuïtats que ens ajuden a apropar-nos al passat, fet que posa de manifest la inestabilitat de la memòria. La refotografia des del present estableix un diàleg amb un passat de vegades ignorat, de vegades silenciats. I així les fotografies juguen amb els límits entre la seva condició de document i, ahora, de record.

- *Madrid, qué bien resistes*, Javier Marquerie Bueno, 2020
- *Diálogos con mi abuelo*, José Manuel Díaz Burgos, 2023

Recreacions i representacions escèniques

Imaginar el passat des del present no és una tasca fàcil. Per aquest motiu, alguns projectes fotogràfics se serveixen de posades en escena creades per al cinema, com *Tierra y libertad* que fa les fotos com a part del *making of* durant el rodatge de la pel·lícula de Ken Loach el 1995, tot i que no troba el seu context de publicació fins al 2021. Altres qüestionen la construcció d'aquella memòria amb fotografies fetes en les recreacions històriques que, des de fa alguns anys, s'han desenvolupat en els mateixos enclavaments de les batalles.

- *Tierra y libertad*, Paco Rangel, 2021
- *El laberinto mágico*, Julián Barón, 2019

Apropiacions i desplaçaments fotogràfics

El gest d'apropriar-se d'imatges fetes per altres autors permet que, quan es desplacen del seu context original i potser també s'intervenien, es puguin aprofitar com a font de creació a partir d'altres coordenades. Construir relats breus escrits a partir de les fotografies d'Agustí Centelles o intervenir un exemplar de l'Evangeli segons sant Mateu amb algunes de les fotografies històriques més reconeixibles del conflicte, generant així també un joc de reconeixements amb la propaganda gràfica de l'època són algunes propostes. Aquestes creacions parteixen de fotografies històriques del conflicte que es reinterpreten des del nostre present per generar relats nous.

- *Andaluz*, Alfonso Legaz, 2006
- *Cristos y anticristos*, Javier Viver, 2019

El franquisme avui

Gairebé cinquanta anys després de la mort de Franco, algunes estructures del franquisme continuen sobrevivint a la nostra democràcia. Moltes són invisibles. D'altres no, i prenen forma en símbols, o monuments que encara poblen les nostres ciutats, però que la força del costum també ha fet invisibles. Els fotògrafs que s'hi han acostat ho han fet des d'aquesta problemàtica: la de fer visibles les estructures invisibles, la de fer evidents aquelles que semblen no molestar ningú a simple vista, o la de preguntar-se pels silencis i la supervivència a la nostra democràcia.

- *Flowers for Franco*, Toni Amengual, 2019
- *Do you remember Franco?* Clemente Bernad, 2021

Més enllà de la fotografia

La memòria visual de la guerra no s'esgota en la fotografia. Des d'il·lustracions, grafitis, pintures, dibuixos i novel·les gràfiques, també es qüestiona la memòria. Aquí recollim una publicació amb dibuixos fets per infants evacuats de zones de conflicte en colònies escolars que es van publicar originalment a Nova York el 1938: davant la brutalitat de les fotografies de guerra són un contrapunt des de la imaginació, la llibertat i també el dolor infantil. I també una novel·la gràfica sobre l'actual desconeixement de La Desbandá de Málaga l'any 1937, que dialoga amb les fotografies que Hazen Sise va fer durant els fets i que actuen com a punts de fuga de la imatge fotogràfica.

- *¡Y todavía dibujan!* Leticia Fernández-Fontecha, 2019
- *Paseo de los canadienses*, Carlos Guijarro Esteban, 2015

L'espera

Tot i que és a partir del 1999 quan es comença a publicar la fotografia de memòria, això no vol dir que no hi hagi fotografies anteriors a aquesta data. *Libro que espera su edición* es va publicar en forma d'àlbum el 1995 i s'ha publicat el 2022 com a facsímil. Els 27 anys que han transcorregut indiquen l'espera d'un corpus d'obres fotogràfiques que es van fer abans de l'explosió de la fotografia memorialista i que es van emmagatzemar en calaixos, en prestatges o en àlbums personals perquè encara no havien trobat un context adequat per publicar-se.

- *Libro que espera su edición*, Salomé Moltó, Floreal Rodríguez de la Paz, 2022

Crear memoria: audiovisual

Entrevistes a:

Juan Plasencia

Noelia Pérez Sánchez

Julián Barón

Susana Cabañero

David García

Espe Pons

Jesús Monterde